

ATATÜRK'ÜN *NUTUK*'TA VE EL YAZILI METİNLERİNDEKİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Hamza Zülfikar

- Kasım ayları, her yıl olduğu gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından dolayı buruk geçer. Bu ayda millet olarak onu rahmetle anar; ilkelerine bağlılığımızı bildiririz. Onun yaşadığı yıllar, Türkiye'nin en sıkıntılı günlerine denk gelmiştir.

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, kısa ömrüne sığdırdığı askerî, siyasi ve kültürel faaliyetlerini *Nutuk* adlı ünlü eserinde dile getirmiştir. “Anlaşma ve dayanışma içine girmiş devletler” demek olan *İtilaf Devletleri*'nin Osmanlı topraklarını işgal ettiği yıllarda o bu hayâsızca saldırılara göğüs germiştir.

İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Rus orduları ülkeyi paylaşmada iş birliği içine girmişken 1914'te Atatürk; Cemal Paşa komutasında, Osmanlı ordusunda subaydır. Suriye ve Filistin cephelerindeki mücadele yenilgiyle sonuçlanmıştır. Çanakkale Boğazı'nı zorlayan “kimi hindü, kimi yamyam, kimi bilmem ne bela”dan¹ oluşan İngiliz, Fransız birliklerine karşı verilen mücadele sonrası düşman gemileri İstanbul önlerine gelip demir atmışlardır. Hakkâri, Antep ve Urfa, İngiliz; Adana ve yöresi, Fransız; Antalya, Muğla, İtalyan; Erzurum'dan Van, Bitlis'e kadar olan bölge, Rus; İzmir, Afyon ise Yunan ordularınca işgal edilmiştir. Bir iki cümleyle ifade ettiğimiz bu olaylarda büyük can ve mal kayıpları olmuştur. Düşünüyorum da bugün dost görünen, bizimle birtakım ittifaklar içinde olanlar, yaşanan bu olayları ne çabuk unuttular ve ne yüzle bize bakıyorlar!

İstanbul'a kadar gelen işgal kuvvetleri karşısında Atatürk'ün “Geldikleri gibi giderler!” sözüyle 1919'da Samsun'a çıkışı; Anadolu illerinde yapılan teşkilatlanma; Sivas, Erzurum kongreleri; Ankara'da 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanması; yeni bir dirilişin adım-

1 Mehmet Âkif Ersoy'un “Çanakkale” şiirinden.

ları olmuş, sonunda yeni bir teşkilatlanmayla Türkiye Cumhuriyeti Devleti doğmuştur.

Nutuk; bütün bu olayların, içteki isyanların, bölünme girişimlerinin, ihanetlerin anlatıldığı eşine az rastlanan müthiş bir eserdir. Nereden nereye geldiğimizi anlamak, dostu düşmanı tanımak açısından her Türk vatandaşının bu eseri okuması gerekir. Türk bilim adamları bir araya gelip *Nutuk*'ta anlatılanların devamı olarak bırakıldığı yerden sonraki gelişmiş olayları, yaşanan ihanetleri ana çizgileriyle ve güzel bir Türkçeyle yazıp bir veya iki cilt hâlinde Türk gençliğinin önüne koymalıdır. Okullar, yaşanan bu yakın geçmişi bilinçli olarak öğrencilerine anlatmalıdır.

Yazıldığı dönemin dilini yansıtan *Nutuk*, aşağıda örneklerini işleyeceğimiz Osmanlıca kelimeler, terimler ve tamlamalarla doludur. Bugün için dili eskidiğinden eseri okuyup anlamak zorlaşmıştır. *Çekmek* fiiliyle *telgraf çekme* biçiminde ifade ettiğimiz söz; o günün diliyle *telgraf keşide*, *berveçhizir*, *bervechiati* sözleri ise bugün *aşağıda belirtildiği gibi / gelecekte olacağı gibi, geleceğe dönük* sözleriyle karşılanmaktadır. O gün için yaygın olan *suhulet* kelimesinin karşılığı ise *kolaylık*'tır.

Nutuk'tan kısa bir cümle alalım: “Mebusların İstanbul'a gitmesi ise bu bapta mahzuru tezyid edebilir.” (s. 76)

Bu tür cümleleri yeni dile aktarma herkesin kârı değildir. Burada karşılanması zor olan *bu bapta* kelimesi *Türkçe Sözlük*'te yoktur; buna *mesele*, *husus*, *konu*, *bahis* kelimelerinden hiç biri uygun düşmüyor. Biz, *Milletvekillerinin İstanbul'a gitmesi ise bu durumdaki sakıncayı artırabilir*, diyelim.

Dilinden dolayı bugünün gençliğine yabancı kalmış olan *Nutuk*, birkaç kez yeni dile aktarılmaya ve bir yayın olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.² Bununla birlikte doğal olarak *Nutuk*'taki dil ve üslup yeterince yansıtılmamış; isabetsiz kelime seçimiyle eserin bıraktığı etki, taşıdığı gerçekler, tam olarak aktarılamamıştır. Bu sebeple bu eşsiz eseri özgün biçiminden okumak için eserde geçen kelime, terim ve tamlamalar sözlük yardımıyla öğrenilmek zorunda kalmıştır.

Nutuk'ta, Atatürk'ün Osmanlı Türkçesine hâkim olduğu açıkça görülür; eserde kullanılan söz varlığının zenginliği ve çeşitliliği ayrı bir özelliktir. *Nutuk*, söz varlığı bakımından Millî Edebiyat Dönemi eserlerindeki dili yansıtmakla birlikte; *itilaf*, *ilhak*, *izmihlal* gibi siyasi ve askerî terimlerle *redd-i ilhak*, *ekseriyet-i kahire*, *teşkilat-i millîye*, *şayan-ı teessüf* gibi Farsça tamlama kalıbındaki kelime gruplarıyla *ef'al*, *tenkidat*, *telkinat*, *maaşat*, *itirazat* gibi çokluk ifade eden sözlerle eser, kendine özgü bir yapı kazanmış, bir dönemin resmî dilini yansıtan

2 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, (Haz.: Cahit Öztelli, Salâh Birsnel, Mehmet Tuğrul), I ve II C, TDK Yayınları, Ankara 1966.

bir kaynak hâline gelmiştir. Diyebilirim ki *Nutuk*, Millî Edebiyat Dönemi'nin veya Osmanlı Türkçesinin gelişmiş en son eseridir.

Nutuk'taki dilin özelliklerini dergi yazısının sınırlı sayfaları içinde açıklamak mümkün değildir. Bu sebeple konuyu birkaç başlık altında değerlendirmeye, *Nutuk*'taki dili yansıtmaya çalışalım.

Söz Varlığı: Atatürk'ün Söz Varlığında Geçip de Günümüze Ulaşmamış Kelimeler

Ad olan ve yeni dile aktarılması kolay olmayan kelimeler: *tebcil*, *şuriş*, *teşviş*, *biıştibah*, *ipka*, *istizah*, *varit*, *istimzaç*, *vikaye*, *tesamuh*, *teslih*, *istihraç* vb. Bunlardan *istizah* kelimesine karşılık olarak *gensoru* kelimesi önerilmiştir. Birleşik bir yapısı olan bu kelime *gen*, *geniş* kelimesinin köküdür. *Şuriş* kelimesinin karşılığı ise *karmaşa*'dır. *Tesamüh* veya *tesamuh* biçiminde geçen kelimenin karşılığı *göz yumma* olabilir.

Bu tür kelimeler arasında birçok da terim bulunmaktadır. *Riyaset*, *istizah*, *Kuvaymilliye*, *iradei milliye*, *muhaberat*, *düveli itilâfile* vb. Bunlardan *butlan* kelimesi ise *hükümsüz*, *geçersiz olma*, *yok hükmünde* anlamında bir hukuk terimidir.

Sıfat türünde ve yeni dile aktarılması kolay olmayan kelimeler: *celi*, *deni*, *merbut*, *müdrük*, *munkati*, *mütehayır*, *hafi*, *kavi*, *mevsuk* vb. Bu sıfatlardan *mufassal*, bugün *ayrıntılı* veya *kapsamlı* kelimeleriyle ifade edilmektedir. Muhtelif maksatlarla kurulmuş cemiyetlerden söz edilirken ikili biçimde sıfatlar kullanılmıştır: *celi* - *hafi* veya *hafi* - *aleni*. Bunlar, günümüzde -özellikle hukuk dilinde- "açık - gizli" (gizli oturum) olarak karşılanmıştır.

Atatürk'ün Söz Varlığından Günümüze Ulaşanlara Bulunmuş Karşılıklar

Cemiyet - *dernek* / *halas* veya *felah* - *kurtuluş* / *malumat* - *bilgi* / *suhulet* - *kolaylık* / *şark* - *doğu* / *garp* - *batı* / *mutad* - *alışlagelmiş* / *müstaceliyet* - *ivedilik* / *mülhem* - *esinlenmiş* vb. Bunlardan *müstenkif*, günümüzde *çekimser* sözüyle karşılanıyor. Bana göre bu kelime *çekimser* değil, dönüşlü çatı ekiyle *çekinser* olmalıydı.

Cumhuriyet Dönemi'nde *şark*, *garp* karşılığı *doğu*, *batı* biçimindeki yön adları; büyük harfle *Doğu* Arap ülkelerini, gene büyük harfle *Batı* Avrupa ülkelerini anlatmakta kullanıyoruz.

Nutuk'ta yer alıp da köken bakımından yabancı olan kelimelerin birçoğunun günümüzde kullanılmış olması doğaldır. Bunlardan isim ve sıfat olanlara şu örnekleri verebiliriz: *devlet*, *vahamet*, *kati*, *taraf*, *sine*, *siyasi ihlal*, *millet*, *tecavüz*, *muhteva*, *münhasır*, *meşru*, *mahzur*, *teşebbüs*, *teşvik* vb.

Tamlamalar

Osmanlıcada Arapça ve Farsça kelimelerin en çok kullanıldığı kelime grubu tamlamalardır. *Nutuk*'un hemen her sayfasına Farsça tamlama kalıbında olanların birçoğuna rastlanabilir. Bu tamlamalar Türkçe kalıbında olmayıp Farsça tamlama kurallarına göre düzenlenmiştir: *manzara-i umumiye*, *harb-i umumi*,

anasır-ı Hristiyanıye, müdavele-i efkâr, mebde-i kelim, emr-i vaki, tedbir-i zecriye, erbab-ı ceraim, mevzu-i bahis, hiss-i intiham, zat-ı âli, nazar-ı dikkat, zevat-ı malume, memleket-i Osmaniye, nokta-i nazar, gayr-i millî, hüsn-i ifa, kesb-i kuvvet, mevki-i tatbik, berveç-i zir, taht-ı temin, vazife-i mevdua, memurin-i mustafiye, mukarrerat-ı millîye, zat-ı şahane, merci-i muhaberat, teşkilat-ı millîye, hakikat-i hâl, Taht-ı temin, vazife-i vataniye, merci-i muhaberat, malum-ı âlileri vb.

Bunlardan *emrivaki, mevzubahis, seneidevriye, nazarıdikkat* gibi sözler bitişik yazılmış biçimleriyle bugün de dilde yaşamaktadır. *Pence-i adalet* sözü, *adaletin pençesi* biçiminde belirtili tamlama olarak kullanılır. *Taht-ı işgal* ise günümüzde *işgal altında* biçiminde dile kazandırılmıştır. Bunun gibi birçok Türkçe kelime, görüldüğü gibi Osmanlıca tamlamalara dayanır.

Terim Niteliğinde Olanlar

Tamlama yapısında olan bu kelimelerin bazıları da birer terim olarak kullanılmıştır: *redd-i ilhak, beyanname-i hümayun memurin-i mustafiye, vazife-i mevdua, teşkilat-ı millîye, idare-i muvakkat, muhaberat-ı resmîye, arz-ı hâl, şura-i millî, hükümet-i merkezîye, idare-i muvakkat vb.*

Tamlama yapısında olan kelimelerden birleşik fiiller, deyimler de yapılmıştır: *mutala-i âlilerini almak, nazar-ı dikkatte tutmak, kat'ı alaka etmek, izhar olunmak, nazar-ı dikkati celbetmek, nazar-ı dikkate almak vb.* Deyimler açısından eser zengin değildir. Böyle ciddi bir eserde mecazlı ifadeler de pek yer verilmemiştir. *Müttefik kalmak, ihtimal dâhilinde görmek, cevaz vermek, samit kalmak, teyyüd etmek, teşekkül etmek, firar etmek, tahayyül etmek, ikmal olunmak, vikaye etmek* gibi kalıplaşmış sözler taranıp üzerinde çalışılarak *Türkçe Sözlük'e* katılmalıdır.

Bugün kullanımını iyice azalmış olan *eylemek* yardımcı fiilinin *Nutuk'taki* örneklerinden birkaçı şunlardır: *tebcil eylemek, itayı malumat eylemek vb.*

Tamlamaların bir kısmı o kadar kalıplaşmıştır ki bunları açıp Türkçe tamlama kalıbına sokmak mümkün değildir. *Zat-ı şahaneleri, zat-ı âlileri, emr-i vaki, redd-i ilhak* gibi günümüze de ulaşmış olanları *şahaneleri zatı, âli zatı, vaki emir, ilhak reddi* biçiminde Türkçe tamlama kalıbına sokamıyoruz. Bunlardan *Divan-ı Harp*, bugün *Harp Divanı* biçiminde de kullanılmaktadır.

Tamlamaların *Nutuk'taki* farklı yazımlarından da bahsetmek gerekiyor. Tamlamalardan *-zatialinize* (s. 211) örneğinde olduğu gibi- bazıları bitişik yazılmıştır. Genellikle *-ameli millî* örneğinde olduğu gibi- *Nutuk'ta* tamlamalar daha çok ayrı yazılmıştır. Örnekler arasında sesli ile biten kelimelere bağlama ekinde (izafet kesresi) önce araya y ünsüzü konularak *hudayı lemyezel, kuvayı berriye* (s. 274) örneklerinde olduğu gibi yazılmış. Bunun yanında sesliyle biten *vazife* kelimesiyle yapılmış *vazifei ciddiye ve tarihiye* (s. 275) gibi sesliyle biten kelimeye doğrudan bağlama ekinin getirildiği örneklere de rastlanmak-

tadır. Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'na gelince bu tamlamalar bitişik yazılmış ve böylece yazım sorunu giderilmiştir.

Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalar, 1910'lu yıllarda Ömer Seyfettin ve arkadaşları tarafından eleştiri konusu olmuş; örnek olarak *manzara-i umumiye* kalıbının Türkçe tamlama kalıbına göre *umumi manzara* biçiminde kullanılması istenmiştir. *Nutuk*'ta uygulanmayan bu öneri, Cumhuriyet Dönemi'nde daha ciddi olarak ele alınmış; Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalar, Türkçe tamlama kalıbına sokulmuş; *manzara-i umumiye - genel görünüm, aks-i seda - yankı* veya *yankılanma, kesr-i adi - bayağı kesir, hâlet-i ruhiye - ruh hâli* olmuştur. Öte yandan *emr-i vaki* tamlaması korunarak *Türkçe Sözlük*'e alınmış *oldubitti* kelimesiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte söz konusu kelime bitişik olarak *emrivaki* veya *emrivaki karşısında kalmak* biçiminde kullanımı devam etmektedir.

Bu tamlamalar arasında özel ad niteliğinde olanlar da var. *Himaye-i Etfal, Salib-i Ahmer, Hilal-i Ahmer* gibi özel kuruluş adları Cumhuriyet Dönemi'nde *Çocuk Esirgeme, Kızılhaç* ve *Kızılay* oldu. *Kızılhaç* kelimesini *Yazım Kılavuzu*'na almalıyız.

Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalar, Cumhuriyet Dönemi'nde özel olarak ele alınıp incelenme konusu yapılmamıştır. Tarihî metinlerde geçen örnekleri de derlenip, bunların Türkçe olarak nasıl karşılanabileceği konusuna eğilmek gerekir.

Öte yandan *Nutuk*'ta geçen ve eskimiş nazarıyla bakılıp *Türkçe Sözlük*'e alınmamış tamlamalar vardır. Oysa *redd-i ilhak, redd-i hâkim* gibi bazıları günümüzde kullanımdadır.

Çokluk Biçimler

Nutuk'ta geçen çokluk ifade eden Arapça kökenli *memurin, esliha, ecanip, ef'al, şerait, rüesa, anasır, esrar, vesaik, âmak, memurin* örneklerinde görüldüğü gibi bunlar yapı bakımından birbirinden farklıdır. Arapça çokluk eki *-at* ile yapılmış olanları da bunları da dâhil edebiliriz. *İzahat, ihtirasat, telkinat, itirazat, muamelat, muhaberat, tenkidat, esasat, maaşat, temenniyat, kıta'at, hamakat, müşkülât, mukarrerat, zevat, teşebbüsat, teşvikat, muhteviyat* örneklerinde olduğu gibi *Nutuk*'ta geçen bu çokluk bildiren kelimelerin birçoğu günümüze ulaşmamıştır.

Günümüzde Arapça çoklukla ilgili dil kuralları önemini kaybettiğinden *ecanip* yerine *ecnebiler*, *itirazat* yerine *itirazlar*, *teşvikat* yerine *teşvikler*, *vesaik* yerine *vesikalar* kullanılmakta; pek çoğundaki *-at, -in* çokluk ekleri, yerini *-lar (-ler)* ekine bırakmıştır. *Anasır, esrar, rüesa* gibi çokluk bildiren kelimelerin teklik biçimlerine günümüz Türkçesinde *-lar (-ler)* eki getirilerek bunlar; *unsurlar, sırlar, reisler* biçiminde kullanılmıştır. Bunların arasında *şerait* sözü önce *şartlar*, sonra *koşullar*; *vesaik* sözü önce *vesikalar*, sonra *belgeler*; *tenkidat* sözü önce

tenkitler, sonra *eleştiriler* biçiminde Türkçe kelime köklerine dayandırılarak karşılandı.

Çokluk ifade eden *zevat* gibi kelimelere, *zevatlar* biçiminde *-lar (-ler)* eki getirilmez. İlgi çekici olan durum ise günümüzde bir kısım kelimedeki çokluk kavramını insanların zihninde silindiği için, çokluk bildiren *esnaf*, *evrak*, *harekât* gibi kelimelere *esnaflar*, *evraklar*, *harekâtlar* örneğinde olduğu gibi çokluk eki getirilmektedir. Dilde bu tutarsız durum görülmekle birlikte yayın organlarında bu tür kelimeler üzerinde durulmuyor.

Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları

Nutuk'taki söz varlığını değerlendirdikten sonra, onun gibi bir kaynak olan Atatürk'ün el yazılarını da ele almak gerekti. Afetinan; 1929-1930 ders yılında, Ankara Musiki Muallim Mektebinde öğretmenken yurt bilgisi ve tarih derslerini vermiştir. Atatürk'ün el yazısıyla ortaya koyduğu yazılardan daha çok, *millet*, *devlet*, *Türklük*, *hürriyet*, *hak ve görevler* konulu parçaları derslerde kullanmak üzere bir araya getirmiş; *Türk Çocuklarına Yurt Bilgisi Notları* adıyla yayımlamıştır. Daha sonra Atatürk'ün el yazıları, bütün olarak A. Afetinan tarafından bir araya getirilmiş. Bu metinler, Atatürk Araştırma Merkezince bir heyet tarafından yeniden düzenlenip 2000 yılında bilinmeyen kelimeler ayrıç içinde verilerek basılmıştır.³ Kitabın son bölümünde; Atatürk'ün kendi eliyle yazdığı, 210 sayfa tutan metin örneklerinin tıpkıbasımları yer almaktadır.

Atatürk'ün el yazılı metinlerindeki dil tutumunun amacı; Cumhuriyet'in Türk toplumuna kazandırdığı ilkelerin, esasların tanıtılması ve öğrenim çağında olanlara öğretilmesidir. Yurt ve vatandaşlık bilgileri diye de nitelendirebileceğimiz bu metinlerde; bugünkü sınırlar içindeki vatan toprakları *Türk Eli*, Türklerin yaşadığı geniş coğrafya ise *Türk Yurdu* olarak adlandırılmıştır.

Metinler, Atatürk'ün yazımdaki (imla) tutumunu da gösteriyor. Metinlerin diline ve kullanılan söz varlığına baktığımızda dil, *Nutuk*'a göre daha Türkçe ve daha doğal, daha sadedir. Metinlerde *kurultay* sözü de geçmektedir. Atatürk, bunun için "Türk milleti, en eski tarihlerde meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleriyle (seçmeleriyle) demokrasi fikrine ne kadar merbut (bağlı) olduklarını göstermişlerdir." demektedir (s. 486).

Denebilir ki onun Türkçesi, asıl bu el yazısı metinlerde görülmektedir. *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* adlı kitapta toplanan bu yazılar; günümüz Türkçesine çok yakın olup yazımıyla, cümle kuruluşlarıyla, söz varlığıyla tamamen özgündür. *Nutuk* ise yazıldıktan sonra gözden geçirilmiş, üzerinde çalışılmış, esere edebî bir üslupla devlet dili, resmî dil kimliği kazandırılmıştır.

Sonuç olarak yakın tarihimizin ve Millî Edebiyat Dönemi'nin başeserlerini; içerdiği Farsça ve özellikle Arapça kökenli kelimeler, tamlamalar, çokluk bi-

3 A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

çimler dolayısıyla okuyup anlamada güçlük çekiliyor. Edebiyat çevrelerinde bu husus; bir sorun olarak görülüyor, gündeme getirilmiyor. Bunların sadeleştirilmiş biçimleri de uzman elinden çıkmadığı veya aktaranın söz varlığıyla sınırlı kaldığı için aslından uzaklaşıyor. Atatürk'ün ünlü eseri *Nutuk* da bunlardan biridir.

Sözümün sonuna şu iki notu eklemek istedim:

Akdeniz ve Ege adalarıyla ilgili bu ara yaşanan ihtilaf dolayısıyla yazılı ve sözlü basında değişik imlalarla geçen *istikşaf* ve sıfatı, *istikşafi* terimi, Arapça kökenli olup “araştırma, keşfetme; hasmın konumuna, arazi durumuna göre keşifte bulunma” anlamındadır. Sıfatı ise *istikşafi*'dir.

İkincisi ise *Azerbaycan* kelimesinin TRT dâhil olmak üzere yayın organlarında **Azar**baycan biçiminde telaffuz edilmesidir. *Azer* parçası, *azar* değildir.